

EŞİTSİZ GELİŞİM*

Doğa, Sermaye ve Mekânın Üretimi

NEIL SMITH, 18 Haziran 1954'te doğdu. Doktorasını Johns Hopkins Üniversitesi'nde Marksist coğrafyacı David Harvey'in danışmanlığında tamamladı. İskoçyalı akademisyen Columbia ve Rutgers üniversitelerinde uzun yıllar çalıştıktan sonra New York Şehir Üniversitesi'ne geçerek burada Antropoloji ve Coğrafya dersleri verdi. Kentsel süreçler üzerine çalışmak üzere başladığı doktora tezi *Eşitsiz Gelişim: Doğa, Sermaye ve Mekânın Üretimi* olarak yayımlandı.

Coğrafya, mekân, doğa, sosyal teori ve tarih alanlarında çalışmalar yürüten Smith kentler, dünya ve kapitalizm arasındaki ilişkiyi araştırarak ve "doğanın üretimi" tezini savunarak coğrafyaya yeni bir boyut kazandırdı.

Eleştirel coğrafyanın önde gelen isimlerinden olan ve Marksist teoriye coğrafya alanında önemli katkılarda bulunan Smith 29 Eylül 2012'de hayatını kaybetti.

*SEL YAYINCILIK / KENTSEL

***SEL YAYINCILIK**

Piyerloti Cad. 11 / 3 Çemberlitaş - İstanbul
Tel. (0212) 516 96 85

<http://www.selyayincilik.com>
E-mail: halklailiskiler@selyayincilik.com

SATIŞ - DAĞITIM:

Çatalçeşme Sokak, No: 19, Giriş Kat
Cağaloğlu - İstanbul
E-mail: siparis@selyayincilik.com
Tel. (0212) 522 96 72 Faks: (0212) 516 97 26

***SEL YAYINCILIK: 882**

KENTSEL: 11
ISBN 978-975-570-890-4

EŞİTSİZ GELİŞİM

Doğa, Sermaye ve Mekânın Üretimi

Neil Smith

Türkçesi: Esin Soğançılar

Özgün Adı:

Uneven Development: Nature, Capital and the Production of Space

© Neil Smith, 1984, 1990

© The University of Georgia Press Athens, Georgia aracılığıyla Sel Yayıncılık, 2013

Genel Yayın Yönetmeni: İrfan Sancı

Dizi Editörü: Bilge Sancı

Editör: Cihan Özpınar

Kapak tasarımı ve teknik hazırlık: Gülay Tunç

Birinci Baskı: Ekim, 2017

Baskı ve Cilt: Yayıncılık Matbaası

Fatih Sanayi Sitesi, 12/197-203

Topkapı-İstanbul, 567 80 03

Sertifika No: 11931

Neil Smith

EŞİTSİZ GELİŞİM

Doğa, Sermaye ve Mekânın Üretimi

Türkçesi: Esin Soğancılar

İÇİNDEKİLER

Önsöz	
David Harvey	7
İkinci Baskıya Önsöz	
Neil Smith.....	11
Birinci Baskıya Önsöz	
Neil Smith.....	15
Giriş	19
I. Bölüm	
Doğa İdeolojisi	27
II. Bölüm	
Doğanın Üretimi	67
III. Bölüm	
Mekânın Üretimi.....	109
IV. Bölüm	
Eşitsiz Gelişim Teorisine Doğru I: Coğrafi Farklılaşmanın ve Eşitlemenin Diyalektiği.....	149
V. Bölüm	
Eşitsiz Gelişim Teorisine Doğru II: Mekânsal Ölçek ve Sermayenin Tahterevalli Hareketi	191

VI. Bölüm	
Sonuç: Sermayenin Yeniden Yapılandırılması?	221
İkinci Baskıya Sonsöz	
Coğrafyanın Başlangıcı	227
Üçüncü Baskıya Sonsöz	255
NOTLAR	285
KAYNAKÇA	311
DİZİN	323

Giriş

Elinizdeki kitap siyasetin coğrafyasını ve coğrafyanın siyasetini konu ediniyor. Dolayısıyla yakın zamana kadar aralarında ciddi anlamda yararlı alışveriş gerçekleştirememiş iki düşünsel geleneği birleştirmeye çalışıyor. Bu çalışma özü ve sergilenmesi açısından teorik olsa da motivasyonu açısından oldukça güncel bir karaktere sahip. Çünkü sermayenin egemenliğinde coğrafi mekânın son yirmi yıllık dönemde daha önce görülmedik ölçüde yeniden yapılandırıldığı kavranmaksızın dünyayı gözlemlemek mümkün değildir. Sanayisizleşme ve bölgesel gerileme, mutenalaştırma ve metropollelerin olağanüstü büyümesi, Üçüncü Dünya'nın sanayileşmesi ve yeni uluslararası işbölümü, artan milliyetçilik ve yeni savaş jeopolitiği: işte tüm bunlar kapitalizmin coğrafyasından bağımsız gelişmeler değil, bu coğrafyadaki çok daha derin bir dönüşümün belirtileridir. Bu çalışmanın temel amacı coğrafi mekânın yeniden yapılandırılmasını motive eden teorik mantığı açığa çıkarmaktır.

Sözünü ettiğimiz düşünce geleneklerinden ilki, yani akademik coğrafya, bize coğrafi mekâna ve çevreye ilişkin ortodoks kavramların yanı sıra yerkürenin yüzeyindeki mekânsal ilişkilerin analizini sunar. Uzun süre neo-Kantçı tarihselciliğin tuhaf bir damarının cazibesine kapılan akademik coğrafya 1960'lı yıllarda 18. yüzyıldaki kisvesinden sıyrılarak tamamen tarihsellik karşıtı bir pozitivizm halini aldı. Meydan okumalardan kurtulamamış olsa da, soyut bir mutlak mekân anlayışı şimdilerde bu geleneğe egemen olmuş durumda; (zamanın yanı sıra) mekân, gerçekliğin temel bir koordinatı, içinde en maddi olayların vuku bulduğu sonsuz, evrensel ve değişmez bir alan, bir mahfaza niteliğini taşıyor. Yani bu geleneğe göre, mekânın yeniden yapılanması evrensel fiziksel kuvvetlerin ve kanunların ürünü olmanın dışında hiçbir anlam taşımaz: insan etkinliği mekânı yeniden yapılandırmaz; yalnızca nesnelere mekânda

yeniden düzenler. Böyle bir felsefi mercekten bakıldığında mekânsal yeniden yapılanmanın semptomları çok farklı nedenlere ve açıklamalara sahip, farklı ölçeklerde ayrı süreçler olarak görünür. Mercekler çok kalın olduğundan gerçek örüntü kırılıp parçalara yansır.

İkinci gelenek ise kapitalist toplumun siyasi analizidir. Coğrafi geleneğin aksine Marksist teori bariz biçimde tarihsel karakterlidir ve bu onun en önemli üstünlüklerinden biridir. Marksist teori toplumun belli bir dönemdeki özgül ekonomik, politik ve toplumsal yapısını sözde evrensel kuvvetlerin (örneğin insan tabiatının) ürünü olarak değil, tarihsel olarak özgül ve olumsal süreçlerin ürünü olarak açıklamaya çalışır. Mesele yalnızca rekabetin ve piyasanın, ekonomik büyüme ve kâr motifinin tarihsel olarak olumsal olması değil, bunların büründükleri biçimin bizatihi kapitalizmin tarihi çerçevesinde değişerek gelişmesidir. Marksist teorinin bir başka üstünlüğü kapitalist toplumu parçalar yığını olarak değil, (her zaman uyumlu olmasa da) kaynaşmış bir bütün olarak ele alan ilişkisel perspektifidir. Onun bu üstün nitelikleri bu geleneği kapitalist toplumun güncel yeniden yapılanmasına özellikle duyarlı kılar. Ne var ki Marksist teori tarihsel duyarlılık açısından edindiği üstünlükleri coğrafi duyarlılık yönünden yitirir. Bunun nedeni bütünsel yaklaşımlarına karşın Marksistlerin mekân konusundaki geleneksel burjuva anlayışı, yani mekânı toplumdan çok ayrı bir şey olarak gören anlayışı kabul etmeye eğilim göstermiş olmasıdır belki de. Marksist gelenek yalnızca kent ve kırsalın ayrılması analizinde ve enternasyonalizmin zorunluluğu hususunda bu burjuva mekân anlayışını aşar. Dolayısıyla bu gelenek günümüzde coğrafi mekânın yeniden yapılanışını kavramak için gerekli teorik araçlara sahip olsa da vazgeçilmez coğrafi duyarlılığı ihmal etme eğilimindedir.

Coğrafi mekânın yeniden yapılandırılması olgusunu tam anlamıyla anlama girişiminde bazı araştırmacılar coğrafi gelenek ile Marksist gelenek arasındaki kesişimi incelemeye başladılar.¹ Kaba- ca şu soru üzerinde yoğunlaşmakta: kapitalizmin coğrafyası nedir? Kapitalist topluma hangi özgül örüntüler ve süreçler damgasını vuruyor ve bunlar kapitalizmin daha da gelişmesiyle nasıl değişiyor?

Bunlar her iki gelenek açısından da başlı başına önemli bir ilerlemeyi temsil eder. Coğrafya açısından felsefi merceği tarihsel odağa yerleştirme olanağı sağlar, böylece insan toplumlarının kendi coğrafyalarını yarattığı, tamamen yeni bir dünyaya açılma imkânı sunar. Marksizm açınsındansa, hem Marksist teorinin nüfuzunu coğrafyanın alanına yayma fırsatı hem de bunu derinleştirme imkânı sağlar ve bu sayede sosyal tablonun doğal ve mekânsal altyapısı da Marksist teori bünyesinde kavranabilir.

Kapitalizmin coğrafyası hakkında yapılmakta olan çalışmaların çoğu geride bıraktığımız on yılda gözde, hatta moda bir fikir haline gelen eşitsiz gelişim sürecini belli bir ayrıntıda incelemektedir. Bu kavram gerçekten o kadar moda oldu ki, moda haline gelen her şey gibi çabucak önemsizleşti. Örneğin coğrafyacıların eşitsiz gelişimi nasıl tarih-dışı ve evrensel bir süreç olarak, *eşit* gelişmenin ezeli imkânsızlığının neredeyse kaçınılmaz sonucu olarak nasıl ele alabileceği görülebilir: “*her şey eşitsiz gelişir.*” Bundan çok daha rahatsız edici olan şu ki, Marksistler teorilerinin tarihsel bakımdan keskin görüş niteliğine karşın, aynı değersizleştirmeye teslim oluyorlar. Eşitsiz gelişim kapitalizmin yayılması için sıradan bir şey olarak görülüp geçilemeyecek, yalnızca üzerinde durmaya değer süreçlerden biriymiş gibi yapılıp bir kenara bırakılmayacak kadar temel nitelikte bir olgudur. Mesele şu ki eşitsiz gelişim kapitalizmin coğrafyasının alametifarikasıdır. Kapitalizm yalnızca dengeli gelişmeyi başaramamakla kalmaz, kapitalizmin coğrafi gelişimi tesadüfi faktörler nedeniyle genelde dengeli olan bir süreçten rastgele sapmalar da gösterir. Kapitalizmin eşitsiz gelişimi istatistiki değil yapısaldır. Bunun sonucunda doğan coğrafi örüntüler kesinlikle [koşullarla] belirlenmiştir ([mutlak olarak] “belirlenimci” olmanın aksine). Göstermeye çalışacağım gibi, en temel düzeyde eşitsiz gelişim sermayenin bünyesinde ve karakterinde var olan çelişkilerin sistemli coğrafi dışavurumudur.

Coğrafi ve siyasi gelenekler arasındaki ortak zeminde yer alan eşitsiz gelişim teorisi, kapitalizmin özgül coğrafyasını karakterize eden unsurun belirlenmesi için çok mühim bir anahtar sunar. Bu

şekilde ifade edildiğinde sorun özünde *coğrafi* niteliktedir. Ama çok daha temel nitelikte bir şeyin varlığı fark edilmeksizin eşitsiz gelişim mantığına çok fazla nüfuz etmek imkânsızdır. Mesele yalnızca kapitalizmin coğrafyaya yaptıkları değil, daha ziyade coğrafyanın kapitalizm için neler yapabileceğidir. Dolayısıyla eşitsiz gelişim teorisi, özünde coğrafi olan soruna ek olarak, *siyasi* soruna da yönelir: sahnenin coğrafi düzenlenişi kapitalizmin ayakta kalmasına nasıl yardımcı olur? Bu nedenle, Marksist bakış açısından sorun yalnızca Marksist teoriyi derinleştirmek ve yetki alanını genişletmek değil, kapitalizmin 20. yüzyılda ayakta kalışının açıklanmasında tümüyle yeni bir sayfayı açmaktır. Günümüzde özellikle ABD’de tüm girişimcilik fırsatlarını idrak eden coğrafi gelenek açısından sonuç daha az dramatik değil. Yaygın coğrafi akla göre işler şöyle dönüyor: küçülmekte olan bir dünyada yaşıyoruz, ucuz ve gelişkin ulaştırma sistemleri coğrafi mekânın ve coğrafi farklılaşmanın önemini azalttı, geleneksel bölgesel kimlikler aynılaştırılıyor, kısacası coğrafyanın bir ölçüde ötesine geçmiş durumdayız. Eşitsiz gelişim teorisinden çıkarsayarak savduğum görüş doğrultusunda, gözde mantığın yaydığı kısmi gerçekler ne olursa olsun, bunların tam tersinin geçerli olduğunu iddia ediyorum. Coğrafi mekân ekonomik ve siyasi gündemde her zamankinden daha fazla yer tutuyor. “Tarihin coğrafi mihveri” tezi Mackinder’in düşünebileceğinden daha modern ve daha köklü bir anlam kazanıyor.²

Eşitsiz gelişim fikrinin Marksist teoride köklü bir yeri var ve hedefimize doğru ilerlemeden önce bu fikrin güncel analizin eşitsiz gelişim yasası denen yasa çerçevesinde nereye oturduğunu netleştirmek gerekiyor. Eşitsiz (ve bileşik) gelişme teorisi için tamamen Marksizme has bir soyağacı ortaya atan Ernest Mandel, Marx’ın kendi eseri dışında, açıkça Marksist kökenlere sahip hiçbir fikrin burjuva çevrelerde böylesine etkili ve yaygın olmadığını söyleyecek kadar ileri gitti.³ Abartı eğilimi taşısa da bu çizgi gerçeklik payı içeriyor. Fakat Marksist geleneğin kendisinde bu kavram fazla geliştirilmedi. Ağırlıklı olarak Troçki ile Stalin arasındaki 1920’lerde yaşanan politik mücadelede, özellikle de enternasyonalizm ve “tek ülkede sosya-

lizm” tartışmalarında şekillendi. Bu bağlamda sınıf mücadelesinin ve dünya kapitalizmine meydan okumanın eşitsiz gelişimiyle ilgili siyasi bir kavramdı. 20. yüzyıl Marksist düşüncesinin pek çok veçhesinde olduğu gibi, doğmakta olan bu Stalinizm döneminde yerleşen tepki modeli sürecin daha sonraki ele alınış tarzına egemen oldu.

Aslında ayrı bir süreç olarak eşitsiz gelişim belli bir derinlikte ilk olarak bu sürecin ekonomik ve coğrafi bazı ana hatlarını çizmeye çalışan Lenin tarafından incelenmişti. Sonraki analizlerinde zaman zaman gönderme yaptığı bu ilk fikir verici çalışma hiçbir zaman tamamlanmadı.⁴ 1905 devriminden sonra eşitsiz gelişim kavramı acil politik sorun bağlamında, yani köylülüğün işçi sınıfını sayıca aştığı ve doğmakta olan burjuvazinin zayıf olduğu ekonomik olarak az gelişmiş ülkelerde sosyalist devrimin mümkün olup olmadığı sorunu çerçevesinde yorumlanmaya başladı. Stalin ile mücadelesinde Troçki’nin yeniden ele alıp geliştirdiği bir yaklaşımdı bu; bu nedenle günümüzde “eşitsiz ve bileşik gelişme yasası” açıkça Troçkist gelenekle ilişkilendirilir. Troçki’nin yenilmesiyle bu kavram karanlığa gömüldü, ama zaten daha öncesinde ekonomik ve coğrafi içeriği tamamen boşaltılmıştı. Troçki’nin sürekli devrim teorisiyle ilişkili olan bu kavram sınıfsal ilişkilerin gelişimi ve devrimin anatomisiyle ilgili bir politik terim olarak Troçkist harekette varlığını sürdürdü.⁵

Geride bıraktığımız yaklaşık on yılda eşitsiz gelişime gösterilen ilgi bu klasik Marksist mirastan bir şeyler aldı almasına, ama 1960’lar sonrasında Marksizme yönelik yükselen genel ilgiye ve güncel sürecin olağanüstü coğrafi önemine çok daha fazlasını borçludur. Sürecin önemi ve yapısı seksen yıl önce kavranamadıysa bunun nedeni sermaye birikiminin coğrafi örüntülerinin o zamandan beri kökten değişmiş olmasıdır. Elinizdeki kitapta dar anlamıyla ifade edilen eşitsiz gelişim tamamen bir yirminci yüzyıl olgusudur. Bu nedenle (bir eşitsiz gelişim yasasından farklı olarak) bir eşitsiz gelişim teorisinin türetilmesi, coğrafi ve politik gelenekler arasındaki diyalogun ötesinde, ikinci bir diyalogu gerektirir. Böyle bir girişim 19. yüzyılda geliştirilmiş teorik kapitalizm tahlili ile 20. yüzyıl sonlarındaki kapitalizm gerçekliği arasında bir tarihsel diyalogu da kapsar.